

ZWITSERLAND

BEGRAAFPLAATSEN IN ZWITSERLAND

Geknipt, geschoren, geschoffeld, gemaaid, geharkt en geveegd, kortom *sehr gepflegt*. Dat is de eerste indruk van een Zwitserse begraafplaats. Zwitserland is na IJsland het schoonste land ter wereld. Zoals bekend houden Zwitsers van netheid en precisie en dat is

op de begraafplaatsen terug te zien.

Bij ons bezoek in Zwitserland aan begraafplaatsen was er tijdens werkdagen altijd een hele ploeg bezig met het onderhoud van het groen, de paden en de grafvelden. Ook de WC's, op iedere begraafplaats aanwezig, waren brandschoon.

Onderstaand artikel is ontstaan na een bezoek aan een aantal stedelijke begraafplaatsen in Duits Zwitserland: Zürich, Winterthur, Luzern, Bern en Basel. En Vaduz in Liechtenstein, dat in veel zaken Zwitserland volgt.

Zürich - Friedhof Sihlfeld

Basel - Friedhof am Hörnli

Winterthur - Friedhof Rosenberg

Het begraafwezen in Zwitserland

In 1848 werd na een kleine godsdienstoorlog tussen katholieken en protestanten de Zwitserse staat definitief omgevormd tot een bondsstaat, een federale republiek bestaande uit 26 kantons: de Confederatio Helvetica (CH) of Schweizerische Eidgenossenschaft.

De plicht tot de aanleg van begraafplaatsen lag voorheen bij de kerkelijke gemeenten of parochies.

Toen in 1874 de federale grondwet totaal werd gereviseerd, werd het begraaf(plaats)wezen geseculariseerd en een zaak van de gemeenten. Daarin werd slechts in het algemeen het waarborgen van een passende begrafenis voor alle in

Zwitserland woonachtige personen voorgeschreven. Door die wet konden centrale begraafplaatsen worden aangelegd voor alle inwoners, onafhankelijk van stand en religie.

Het is dan ook rond en na deze tijd dat zeker in de grote steden de meeste begraafplaatsen werden aangelegd als vervanging van de binnenstedelijke kerkhoven.

Na een revisie van de begrafenisverordening door de regeringsraad in 2001 mogen gemeenten nu ook separate grafvelden inrichten voor religieuze groeperingen. Daarmee kon aan de lang gekoesterde wens van islamitische groeperingen tegemoet gekomen worden.

Bern - Schosshaldenfriedhof

Basel - Wolfgottesacker

Luzern - Friedhof Friedental

Bestattung: van dood tot begraafplaats

Het begraafwezen in Zwitserland is dus een zaak van de gemeenten en is in feite kantonnaal geregeld. Op nationaal niveau zegt artikel 7 van de grondwet slechts dat de uitvaart 'passend' moet zijn. Of daar ook kosten aan zijn verbonden is van kanton tot kanton verschillend. In de kantons Tessin of Genève kost een uitvaart tot 6000 euro, in kanton Zürich is de uitvaart kosteloos en wordt overgenomen door de gemeente: *Wie een leven lang belasting heeft betaald, wordt aan het eind van zijn leven ongeacht zijn financiële posi-*

tie waardig en professioneel begraven of bijgezet. Vanaf de aangifte van overlijden tot en met het sluiten van het graf en het plaatsen van een voorlopig grafteken van hout wordt alles door de gemeente geregeld en betaald: de levering van een eenvoudige kist of urn, het transport naar begraafplaats of crematorium, het gebruik van de aula met eventueel dominee en organist, het vervoer per limousine van de nabestaanden en het ter beschikking stellen van een algemeen kist- of urnengraf of urnennis.

voorlopige graftekens van hout

Zürich - Friedhof Uetliberg

Liechtenstein - Vaduz

Bern - Bremgartenfriedhof

De aanleg van begraafplaatsen: grafvelden en grasvelden

De begraafplaatsen zijn geordend aangelegd, over het algemeen met een strak en geometrisch padenstelsel. Flora in de vorm van bomen en struiken floreert weelderig op de begraafplaatsen en maakt een wezenlijk onderdeel uit van de aanleg. De aanleg en structuur van de begraafplaatsen, zeker die zijn aangelegd rond het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, heeft meer van een barokke Franse tuin dan van een tuin in Engelse landschapsstijl. Door het inpassen van de natuurlijke elementen bomen, struiken en bloemen in veel variaties oogt de aanleg echter eerder speels dan strak. Op veel begraafplaatsen is ook een waterpartij aangelegd. De velden op een begraafplaats bestaan uit grafvelden en grasvelden. Op de grafvelden bestaat de grafbedekking uit een stèle met daarvoor een bloembed, voorzien

van vaste en wisselende beplanting, de eerste een groenblijvende bodembedekker en de tweede bloemen van het seizoen. Vaak ook zijn op een grafveld de grafrijen van elkaar gescheiden door strakgeknipte hegjes.

Nog niet of niet meer gebruikte velden vormen de *Grünanlagen*: grasvelden of *Kulturfelder*, velden ingezaaid met een mengsel van wilde bloemen en grassen. Het zijn velden die nog niet in gebruik zijn genomen of geruimde grafvelden, waarvan de graftekens en de beplanting is verwijderd. Het lijken soms net voetbalvelden, vandaar waarschijnlijk het bordje *Fussballspielen verboten* bij zo'n grasveld.

De gebouwen op de begraafplaatsen zijn de gebruikelijke beheersgebouwen en op elke begraafplaats zijn één of meerdere *Abdankungshallen*, aula's voor afscheidsdiensten.

Bern - Schosshaldenfriedhof

Bern - Schosshaldenfriedhof

Zürich - Friedhof Sihlfeld

Concessies: Reihengräber & Mietgräber

Er zijn zowel wat kistbegrovingen als wat urnenbijzettingen betreft twee concessiemogelijkheden: *Reihengräber* (algemene graven) en *Mietgräber* (particuliere graven). Die indeling vind je over de hele begraafplaats terug in velden, vakken en zelfs columbaria. Een algemeen graf is kosteloos, voor een particulier graf moet betaald worden.

Op een veld met Reihengräber liggen de graven, zoals het woord al zegt, netjes op een rij. De grafrust beslaat een periode van 20 tot 25 jaar en na afloop daarvan wordt een heel veld in één keer geruimd, dat wil zeggen dat de graftekens en de beplanting worden verwijderd. De kisten of urnen blijven ongeroerd en het veld wordt omgevormd tot een Grünanlage, een grasveld.

De *Mietgräber* worden bij kistbegrovingen meestal *Familienmietgräber* genoemd, soms ook *Privatgräber*. Volgens het woord zijn het dus huurgraven, die zo lang blijven bestaan als er huur wordt betaald. De grafrust bedraagt 25 jaar, maar kan op elk moment verlengd worden. De particuliere graven liggen heel ruim op het desbetreffende grafveld, zodat er familieleden in de loop der tijd kunnen worden bijgezet.

De velden met urnengraven zijn verdeeld in velden met *Urnen-Reihengräber* en velden met *Urnen-Reihenmietgräber*, in de columbaria zijn afdelingen met *Urnen-Reihennischen* en met *Urnen-Reihenmietnischen*. De grafrust van urnengraven is meestal korter, 10 jaar voor een algemeen en 15 jaar voor een particulier graf.

Basel - Friedhof am Hörnli
Reihengräber

Luzern - Friedhof Friedental
Reihengräber & Familiengräber

Zürich - Friedhof Fluntern
Familiengräber

Graftekens: funeraire cultuur

Of de uitvaart wel of niet door de gemeente wordt geregeld of betaald, het plaatsen van een definitief grafteken komt voor rekening van de familie.

Gebruikelijk in Zwitserland is dat er direct na het dichten van een graf een houten kruis met naam op het graf gezet wordt, al of niet voorzien van een zwart rouwlint of een bidprentje. Het is een verschijnsel dat ook waar te nemen is in nablurnden als Liechtenstein, Oostenrijk en Beieren. In begraafplaatsverordeningen staan de voorschriften voor het plaatsen van een definitief grafteken, maar ook voor de beplanting van de grafplaats. Daarin wordt aangegeven waaraan een grafsteen moet voldoen. Zo te zien is het vooral de maatvoering, waar men aan gebonden

is. Omdat bij Reihengräber de graven dicht naast elkaar liggen, kunnen de graftekens nooit breder zijn dan het graf. Maar ook de hoogte wordt voorgeschreven, waardoor een grafveld een eenheid vormt. Er is zeker geen sprake van uniformiteit, want wie langs de rijen loopt ziet een grote verscheidenheid in uitvoering: van ambachtelijk tot kunstzinnig vormgegeven grafstenen in verschillende materiaalsoorten. Op geen van de door ons bezochte begraafplaatsen hebben we prefab stenen ('golfjes' of 'glimmertjes') gezien. Wat wel uniform is zijn de grafbedden, die zijn voorzien van een vaste en een wisselende beplanting. Dit kan van grafveld tot grafveld verschillen, waardoor het ene veld roze en het andere veld geel of paars oogt.

Bern - Bremgartenfriedhof

Bern - Bremgartenfriedhof

Zürich - Friedhof Fluntern

Op de familiegraven komen grotere graftekens, grafmonumenten en/of sculpturen voor. Maar de Zwitser is duidelijk bescheidener dan nabuurland Duitsland, waar industriëlen in de Gründerzeit megalomane monumenten op hun graven lieten bouwen. Omdat Zwitsers geen industriëlen, maar bankiers zijn, houden ze het geld blijkbaar liever in de kluis. En misschien speelt ook het calvinisme een woordje mee, dat is tenslotte uitgevonden in Zwitserland. Op de begraafplaatsen die wij bezochten hebben we maar een enkel mausoleum aangetroffen. Ook grafmonumenten

in classicistische, renaissancistische of (neo)gotische stijl kwamen niet in die hoeveelheid voor als in de nabuurlanden. Ook religieuze beelden, zoals engelen of Christusfiguren vind je veel minder dan elders. Het zijn vooral moderne bronzen sculpturen, die op de familiegraven staan. Erotische vrouwenbeelden, kunstige staalconstructies en ...hertjes. Dat je in zo'n natuurlijke omgeving nog al eens een hertje tegenkomt op een graf als grafbeeld is niet verwonderlijk en ook niet dat je ze in het echt tegen kunt komen op een begraafplaats.

Crematie

Op Friedhof Sihlfeld in Zürich bevindt zich het eerste crematorium van Zwitserland, dat in 1889 werd ingewijd. Het was een burgerlijk initiatief en werd met privémiddelen gefinancierd. In 1900 werd het crematorium, dat in de vorm van

een Griekse tempel is gebouwd door Arnold Geiser, aan de stad Zürich overgedragen onder voorwaarde dat de crematies kosteloos zouden zijn. In het timpaan staat de tekst *Flamme löse das Vergängliche auf. Befreit ist das Unsterbliche.*

Bern - Friedhof Bümpliz columbarium

Zürich - Friedhof Sihlfeld crematorium

Winterthur - Friedhof Rosenberg pantheon - columbarium

Het cremeren in Zwitserland heeft daarna een hoge vlucht genomen en vandaag de dag kiest ca. 60% van de Zwitsers voor crematie. Omdat in Zwitserland niet de *Friedhofszwang* bestaat, zoals in Duitsland, kan men kiezen voor het bijzetten of verstrooien van de as op de begraafplaats of buiten de begraafplaats. Buiten de traditionele begraafplaats kan men kiezen voor een *Friedwald*, een stuk bos, waar de as aan de voeten van een boom wordt bijgezet en waar op de

boom een naambordje kan worden aangebracht. Men kan een boom verwerven voor 99 jaar en daar de as van zoveel familieleden of vrienden bijzetten als je wilt. Een boom kost CHF 4.900 (ca. € 3.650).

Maar men mag de as ook mee naar huis nemen of verstrooien op een zelfgekozen plek.

Op de begraafplaats zijn diverse mogelijkheden: een urnengraf, een columbarium, een *Baumgrab* of een *Gemeinschaftsgrab*.

Gemeinschaftsgrab

De modernste trend op Zwitserse begraafplaatsen is de aanleg of de aanwezigheid van een of meerdere *Gemeinschaftsgräber*, bestaande uit een grasveld, waarin een biologisch afbreekbare urn of de losse as anoniem wordt bijgezet en waar aan de rand van het veld op de een of andere manier de namen worden aangegeven van hen die hier zijn bijgezet of 'verstrooid'.

De vraag naar deze vorm van anoniem begraven is vanaf de zestiger jaren van de 20ste eeuw toegenomen, toen in Zürich het eerste *Gemeinschaftsgrab* in gebruik werd genomen. Als redenen worden genoemd dat je geen graf meer hoeft te verzorgen, dat het goedkoper is, maar

dat je toch een plek hebt om te gedenken. De plek kost niets, je betaalt alleen voor het naamplaatje. De grafrust van een urn of de losse as in een *Gemeinschaftsgrab* bedraagt 20 tot 25 jaar. Nu vindt ongeveer de helft van alle urnenbijzettingen plaats op zo'n gemeenschappelijk grafveld. In Bern bevindt zich sinds 2003 op het Bremgartenfriedhof het tot nu toe enige *Gemeinschaftsgrab* voor kistbegravingen.

Er zijn *Gemeinschaftsgräber* die totaal anoniem zijn, maar over het algemeen bevindt zich bij een *Gemeinschaftsgrab* een plaats met namen, een ruimte om te gedenken en om bloemen neer te leggen of zetten.

Om een paar voorbeelden te noemen: op Friedhof Fluntern in Zürich staat aan de rand van het *Gemeinschaftsgrab* een lattenwand, waarop op messing plaatjes de namen worden aangebracht, op Friedhof Bremgarten in Bern is het een richeltjespad, waar de naam wordt toegevoegd en op Friedhof Rosenberg in Winterthur worden de na-

men van de overledenen op een *Namensbank*, een soort databank met stenen platen, gegraveerd. Op Friedhof Friedental in Luzern staat een groot kunstwerk op het *Gemeinschaftsgrab*, maar is geen mogelijkheid om namen te vermelden. Om ook dat mogelijk te maken is een ander *Gemeinschaftsgrab* gepland.

Bern - Friedhof Bremgarten

Luzern - Friedhof Friedental

Winterthur - Friedhof Rosenberg

Specials

- Op alle begraafplaatsen zijn veldjes met **kindegraven**. Het zijn dan altijd *Kinder - Reihengräber*, omdat andere kinderen worden bijgezet in het familiegraf.

Op Friedhof Bümpliz in Bern is een *Gemeinschaftsgrab für zu früh geborene Kinder*.

- Op Friedhof Rosenberg in Winterthur was een kunstenaar bezig een beeld te maken voor een veld, dat hij aanduidde als **Letzste Ruhestätte**, een veld met conifeerhaagjes en daarvoor een smalle strook met een bodembedekker. Het bleek te gaan om een veld, waar de stoffelijke resten van geruimde grafvelden een 'laatste rustplaats' kregen en krijgen, een soort veredelde knekelput.

- **andere religieuze denominaties**

- Hoewel in Zwitserland begraven en begraafplaatsen een zaak van de gemeente is, hebben de joden hun eigen zelfstandige begraafplaatsen of zoals in Luzern duidelijk afgescheiden gedeelten op het Zentralfriedhof. Opvallend is de assimilatie van de joodse graven, die niet of nauwelijks verschillen van een gewoon Zwitsers graf, dus een stèle met een bloembed ervoor.

- Daarentegen hebben moslims op de stedelijke begraafplaatsen een eigen grafveld toegewezen gekregen. Op de begraafplaats in Winterthur zagen we op het kinderveld naast elkaar christelijke houten kruisen en islamitische houten planken naast en door elkaar.

- **aparte grafvelden**

- Op Friedhof an Hörnli in Basel is een veld voor **anatomie** van het Anatomisches Institut van de universiteit van Basel: *Den Toten, die Euch, den Lebenden, halfen*.

- In Luzern is op Friedhof Friedental een **Grab der Einsamen**, een grasheuvel op het uiteinde van de begraafplaats

- Aandacht voor de funeraire cultuur hebben de Zwitsers zeker. Op veel begraafplaatsen kwamen wij een soort **museumpje** tegen van oude graftekens: *Erhaltenswerte Grabsteine* of *Sammlung gut gestalteter Grabmaler*, die ook bedoeld zijn als voorbeelden van goede vormgeving. Ze zijn afkomstig van opgeheven grafvelden en eigendom van de begraafplaats geworden, die ook zorgt voor het onderhoud van de 'museumveldjes'.

Winterthur-Friedhof Rosenberg kinderveld

Zürich-Friedhof Oberer Friesenberg nieuwe joodse begraafplaats

Bern-Schosshaldenfriedhof museumpje